

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

о.Юрій Мицик, Юрій Чепела, Ігор Шолудько

ЛИСТИ ГАННИ БАРВІНОК (ОЛЕКСАНДРИ КУЛІШ) ДО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Ганна Барвінок (літературний псевдонім Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської) (1828-6.07.1911) увійшла до історії української літератури і культури насамперед як самостійний письменник та громадський діяч. Більша частина її літературного доробку - твори з описуванням життя простого народу, значною мірою з долями простих українських жінок : «Восени літо» (1857), «Не було змалку, не буде й до останку» (1860), «Хатне лихо» (1861), «Квіти з сльозами» (1884) та ін., збірки оповідань «Оповідання з народних уст» (1902) з передмовою Грінченка. Увійшла вона в історію і як вірна дружина видатного українського письменника, поета й перекладача, громадського діяча Пантелеймона Куліша (1819-1897), з котрим вона прожила майже півстоліття; і як сестра друга Куліша та Шевченка, теж члена Кирило-Мефодіївського товариства Василя Білозерського (1825-1899). Всі троє спочивають нині на цвинтарі х. Мотронівка під Борзною, де нині знаходиться меморіальний музей П. Куліша.

На жаль, життя й творча спадщина Ганни Барвінок досліджені явно недостатньо. Це стосується і її практично не знаних контактів з Михайлом Грушевським (1866-1934) - великим українським істориком та суспільно-політичним діячем. Між тим збереглася частина їхньої взаємної кореспонденції. Ці листи (майже три десятки) Г. Барвінок зберігаються у фонді 1235 Центрального державного історичного архіву України в місті Києві (опис 1, справа 578). Вперше згадка про них була вміщена в описі фонду 1235, виданому І. Гиричем⁽¹⁾.

Усі листи охоплюють період з 1903 по 1909 рр., тобто були писані вже після смерті Пантелеймона Куліша, і стосуються переважно долі творчої спадщини останнього. У них міститься важлива інформація, яка проливає світло на останні роки Ганни Барвінок, її невтомні клопоти про публікацію творів чоловіка, подолання багатьох підводних каменів на цьому шляху, проливають світло на причини її конфлікту з М. Грушевським; цікаві також її спостереження щодо становища тогочасної української культури й письменства, громадського життя. До Грушевського Ганна Барвінок зверталася як до редактора «Літературно-Наукового Вістника» (далі - ЛНВ), котрий публікував твори П. Куліша, і як до визнаного авторитету в українському суспільному житті, видатного науковця. В її листах згадується ряд визначних постатей української науки та культури, громадського життя. В їх числі бачимо насамперед класика української літератури Івана Франка (1856-1916); Олену Пчілку (1849 -1930), відому письменницю, матір Лесі Українки; Людмилу Черняхівську-Старицьку, українську письменницю, дочку письменника Михайла Старицького; проф. Іван Пулюя (1845-1918) - видатного українського фізика, перекладача (разом з П. Кулішем) тексту Біблії українською мовою; Івана Каманіна (1850-1921) - визначного архівіста та історика; Володимира

Гнатюка (1871-1926) - визначного етнографа, секретаря Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (з 1899 р.), співредактора «ЛНВ» та ін. Згадуються важливі події в українському громадському житті, як от відома історія зі встановленням пам'ятника поету Івану Котляревському у 1903 р. Ці ж листи мають безпосереднє відношення до Сіверщини, насамперед Чернігівщини, і тому їх публікація на сторінках «Сіверянського літопису» є особливо доречною.

Тексти листів подані мовою оригіналу, тобто українською та російською. В основному збережено особливості правопису, вживаного Ганною Барвінок, але в деяких випадках його було дещо модернізовано. Так, сполучник «і» подано саме так (Барвінок вживає «и»), слово «осьмілююсь» подано нами як «осмілююсь», зняті тверді знаки наприкінці слів тощо. Оскільки адреса М. Грушевського, вказана на конвертах («Oesterreich. Австрія. Lemberg, ул. Чарнецького, г. 26 В редакційний комітет. Его Высокородію Г-ну Профессору Михайлу Грушевському»), на всіх конвертах ідентична, якщо не рахувати деяких несуттєвих відмінностей, тому у подальшому ми її не наводимо для економії місця. Датування листів подано, як і у їх автора, за старим стилем.

У додатках наводимо лист В. М. Білозерським (брата Г. Барвінок) до М.С. Грушевського, який був скопійований студентом гуманітарного факультету Національного університету «Києво-Могилянська академія» А.Кияшко, котрому щиро дякуємо за наданий текст.

Примітки:

- 1) Епістолярна спадщина Михайла Грушевського. Показчик. К., 1996. - С. 42.
* * *

Тексти листів:

№ 1

1903, червня 5. - х. Кулішівка (Мотронівка).

Високоповажний Добродію!

Пам'ятаю Вашу доброту до мене і прихильність, не раз з'ясовану в ту тяжку хвилину 1897-го року, як я зовсім несамолюбива була. І добрі натхнення і почуття Ваші засвідчені до моєї неоціненної дружини і до мене омертвілої од жаху - не припадали до душі моєї і до серця, бо до кореня була зруйнована - здивована наглою смертю дружини моєї.

Ніщо не було мило і в розпуці вдячності не почувала ні до кого, і душа не присихалася ні до чого земного, хоча Ви і інші почтиві земляки рухливо старалися підняти мене з забуття.

Тепер всяке тепле слово, всякий привіт зорить перед моїми очима, як огненна зірда і кращим доказом служить честі моїй дружині, що працювала так вірно на облозі рідного поля і «положивши руку на рало не оглядався назад». Я тепер, перебираючи і перечитуючи для д. Каманина і Ваші листи і інших земляків мені зробилося якось соромно, що я так довго не одзивалась. Але ж інші приписки були, котрі затримали мене, за що і треба мені вибачити.

Ніколи я не листувалась з посторонніми людьми, тільки писала до близьких родичів і од того одваги не було, розумівши всі свої научні хиби. Тепер же докір совісті насторозі і інші ваговиті діла понукають преодоліть і покорнійше просить Вас, Високоповажний Добродію, уважно віднестися до цього сильного нашого діла, потрібного для рідного краю. Як би зібрати всі твори моєї дружини і видати їх? Тепер д. Каманин, працює над українськими, що в Росії вийшли і біографію пише. А то у нас все тільки були «Очерки», а біографії повної ще не було. Ще ж треба і московські твори зібрати до купи і улаштувати. Д. Пулюй уже багато потрудився на честь України і славу Куліша. Він багато трудився в пам'ять моєї дружини над Біблією. Хто б же все зробив, живши на Україні... І все на собі не зможе понести. Бо ж свої коштовні справи для цього закинув. Я Вас прошу покорнійше се все зважити з Вашим почотним товариством, чи як се поводитися і одписати мені. Я прошу уваги на праці Куліша. Він все, що написав, що друкував своїм коштом у Галичині, все там же й зоставляв і не користався ні одним гульденом. Даже Псалми і то відписав д. Барвінському на користь Галичанам.

Що не один так із прославлених письменників цього не робив, маючи майна і багато грошей, а він опріч того навозив з Росії Лексикони - ланкарти - книжки для молодіжі. Не всі ж по змірамі (?) то засвідчать правду. Людина безпримірна... і послав Шевченкові гроші, за границю його хотів забрати на свій кошт, щоб його

муза не дійшла до упадку. Пеклась моя дружина про всіх - як про діти свої. І Марка Вовчка оповідання не тільки редагував, а і на свій кошт видав, а інші ні труда ні грошей не приложили, а хотіли се ще якось і помрачити, так у нас не привикли до самоствердених подвигів... Я отдала всі його драми теж безвозмездно і видала сама 5-ть видань його творів. А тепер прохала б Вас зробити і якусь полегкість на мій карман і як се діло улаштувати, зібрати і видати? Бо уже час великий збіг. Я ж сама нічого не вдію. Д. Пулюя уже і не осмілююсь більше турбувати. Він багато і так зробив. Тільки всього працювала моя дружина для Галичини, то треба з Вашої ласки усі його твори упорядкувати і видати так, як моя дружина упорядкувала і видала Гоголя. І листи і повну біографію. Мабуть таки Ви, Високоповажний Добродію, цього не облишите і не рушите цього діла, то воно і буде так стояти до віку. Добродій Пулюю уже більше не в спромозі цим ділом займатись і став хорувати.

Остаюсь з високим поважанням до Вас.
Александра Куліш.

1903 р. червня 5-го
х. Кулішівка

Адрес. Борзна. Черниговской губ.
А. Михайловна Куліш.

P.S. Прошу вибачити за довгий лист. Я Вас покорнійше прошу написати і умову.

№ 2

1903 (?). - с. Оржиця на Лубенщині.

Високоповажний Добродію!

Я дуже вдячна Вам за негайну відповідь. Я ж знаю, як Ви працюєте на ниві рідного поля.

Я хоч і писала до д. Гнатюка, щоб він це діло зупинив, але плачучи це писала... що не маю такої людини щоб до мене прихилилась і напутила що і як робити. От і д. Гнатюк взяв і замовк: наче це діло обіденне і я пишу і турбую людей для балачок..., а Ви розумієте і кажете: «Що це для мене нелегко». Та це діло вже не часним робом, а вже пішло в інші інстанції, то і прошу д. Гнатюка затримати це діло, бо ми ще і поміж себе не згодилися, бо добродій Павлик¹ писав, що за примірник творів моєї дружини треба заплатити по 1000 рублів. То як це по моїй кишені, то я і турбувати не хотіла всіх Ваших членів і Вас у тому числі. А як до Вас писати і величати, ні імені Вашого добре не знаю - то і совістилась. І журилась тяжко про байдужість своїх земляків. Чи воно тільки мені кортить і болить коло серця... і ні з ким порадитись. А Ви питаєте, чи є фонд у земляків на це всього не знаю і питать як жінка не могу. Тільки в Женеві один пан видав на свій кошт «Щирі сльози» і мені прислав, а то як і видання вишли, то все мої власні. І скот і колодязі і що тільки можна, я продавала і видавала, щоб пам'ять молодому поколінню осталась і слід діяльності моєї неоціненної дружини, котра дуже і безкорисно працювала і грошей у нього ніколи лежачих не було, а він усе жертвував - інші і не дають, а самі як квіти цвітуть.

Це було б нечесно, якби я згодилася на полміри і не додержала свого слова; і так доволі плям на них. Люблять Україну - а жертви роблять на що друге - або ніяк, ворочаючи капіталами.

Я Вас покорнійше прошу обмислити гарненько: мені здається ті твори, що могли би йти і в Росію особливо видать, а ті що тільки для Галиції, теж особливо довели б того гонорару, щоб вони б собі із продаж брали, а мені по 20 примірників дали б. А хто в Росії матиме змогу получить для себе, нехай хлопоче.

Я Вас покорнійше прошу обмислити це діло і порадити мене, бо це мене дуже турбує і вік мій недовгий, уже мені 75 літ. Я нездужаю і тепер переїхала в Полтавську губернію до сестри лічитися степним зносом. Вчора був консилиум. Ноги пухнуть - ревматизм. А тут і душа нис.

З високим поважанням до Вас і великими надіями про вирішення цього важного діла для люблящих своє рідне слово. Зостаюсь прихильна

А. Куліш.

Адрес мій:

Оржица. Полтавська губ[ернія] Лубенського уезда. Его в[ысоко]благородію Василю Онукієвичу Половик для передачі Над[ежде] Мих[айловне] Забіла.

[P.S.] Вибачайте, що так недбало написано. І в руці ревматизм. Рука мліє. Напишіть мені, будьте ласкаві, і своє святе ім'я і адрес детальний.

№ 3

1903, липня 5. - с. Заріг на Лубенщині.

Високоповажний Добродію!

От настала хвиля, котрою б треба скористуватися! Спасибі Начальнику Главного Управления по делам печати: оглядається на мене, дозволяє отримати мені драми перекладу моєї дружини і «Літературно-Науковий Вісник»(*). Але ж є заважка в продовженні поточного року. А хто його знає, який вітер дуне потім... може і цензор змінитися, і цензура почне тіснити... Тепер треба б, звичайно, перекласти моєї дружини «Чайльд - Гарольда», що д. Тимченко² давно передав в редакцію, а у мене ще і «Дон - Жуан» і «Вільгельм Тель». Остання найкраща здається. А то Україна може ніколи і не побачить, а я і подавно...

Ви так тепленько і сердешно до мене обзивалися, що і я, що маю на думці, так і пишу.

З великою повагою до Вас і прихильністю.

А. Куліш.

1903. 5 липня. с. Заріг

P.S. Я тепер в Полтавській губ[ернії]. У сестри лікуюсь спекою степовою. А тут і добрі лікарі є. Був і консилиум.

Адрес: М. Оржица. Полтавской губ[ернии] Луб[енского] уезда

Алекс[андре] Мих[айловне] Кулиш

(*) По цьому акту, що мені дозволено, я думаю буде в цензурі полегкість.

№ 4

1903 липня 20. - с. Заріг на Лубенщині.

1903, 20 липня

с. Заріг

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

І досі не одержала я ні драм, ні Вісника... Спасибі Вам велике, що піклуєтесь про мене. Це мене дуже торкає. І в 1897 році дорогі Ваші були послання, а тільки мені невтямки було що робити, бо тоді і розум і серце в одну мить обернулося в біль, і в одну журбу злилося. Ні сліз... ні нарікань же... і ніякого бажання... Все скінчилося... Та печаль невимовна... не раз я тепер бралась, щоб її висловити, але немає могоучо журливого такого слова і в нашій багатій мові...Хіба ж Україна мало попотужилась і в давні роки..., то здавалося би і викувала таке пекельне, гірке, могоуче слово, щоб сум той вилити, що в моєму серці твориться. Я в своєму «Оповіданні» під назвою привітникам і привітницям бажала те чуття виразити да не втнула. Ноти такої нема.

Що ж це робити з нашими ділами! Як ділу допомогти? А хотілось би ще побачити в друці оте все, що так щиро дбалось для рідної України. Тоді ще не було стільки працівників як тепер, і одна моя дружина за десятьох робила і голову ламала, вимишляючи собі псевдоніми. А треба було робити, щоб молодь не дрімала, а училась своїй забутій мові.

Вибачайте, Високоповажний Добродію, Михайло Сергійовичу, що так багато написала, а так мало сказала і багато дорогого Вашого часу забрала. Здоров'я моє трохи поправилось настільки, що я думаю (як би удалось) поїхати у Полтаву на постанову пам'ятника першому нашому великому письменнику Котляревському. Там би наслухалась речей і побачилась би з добрими земляками. Певне і Ви будете та інші з Галичини?

З великим поважанням до Вас.

А. Куліш

P.S. Я їду додому в Мотронівку - Кулішівку 23 липня з сестрою, небогою і онуками; бо 27 липня св. зцілителя Пантелеймона буде панахида, да ще і до того прибуде туди і д. Каманін, котрий бажає оглянути ті місця, де моя дружина витала і в молоді свої літа, і під кінець старості, і перегледіть деякі папери і рукописі.

Пробуду там неділі дві або й три. Коли Ваша ласка, то покорнійше прошу обізватися в Борзну Черниговской губ[ернии] Ал[ексandre] Мих[айловне] Кулиш.

Я про фонд де у кого попитала для видання творів Куліша - мені указали на д. Лисенка.³ Хіба Ви попитаєте. Я ж сама видала 5-ть видань творів моєї дружини, а «Україна» ще нічого. Опріч «Чорної Ради».

№ 5

1903, серпень (?).

Куліш А.

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Сердешне Вам дякую, що Ви при ваших неустанних працях и хвилевій боротьбі ще і про Г. Барвінок згадали - надрукували «Правда в світі нівечиться, а вона колись визначиться».

Тепер куди не глянь, хоч в журнал, хоч в часописі - усюди ваше ім'я зоріє. Коли б дав Бог нам свободу. Як оті обіцянки довго тягнуться, а локомотив нашої літератури на актуальному ходу чекання: аби тільки дозволили, а то ні Біблії нема, ні цензурні утиски не уменшуються, і де ж ті обіцянки!

І депутація не з гарних людей була, і в Петербурзі, і в Москві. Можемо пишатись підбором людей і я дістала таку утішну відповідь на телеграму від вел. кн. Константина Константиновича, то чого ж і бажати нам. І наші ж передовики Гоголь, Куліш не мало труда і розмаїтих пізнань внесли в їх літературне господарство, про народне життя - настрої високих дум огульних, про зміни духовні - розповсюдження і вияснення етнографічно-історично «історії нашого народу»; а Ви скільки своїх пізнань вложили...такої багаті і незалежної країни, котра на підставках має такий незрушній фундамент буття історичного. Але вона ж подавала і подає руку, для міцного тримання вкупі, як цемент зв'язующий кільцем недоступного ходу до нас ворогам.

Дивує мене їх нечуття такої сили фізичної 25 мільйонного народу, а такої краси, такої сили духу благородного високого. Це все виросло, культивувалось, з-під тисків виривалося.

Куліш не дрімав, гарну фундаментальну доріжку проложив своїм трудом: можна б плити далі. Доволі він йшов проти хвилі, боров своїм трудним існування без помочі, і здоров'ям не трійним - малими мастками матеріальними. А усе віддав на користь Україні і народові... Хоч би утиски поменшилися, щоб по гладенькому молоде покоління пішло, і зробило більше ніж він за 50 літ своєї праці; чого він так щиро бажав...

Дуже Вас дякую й ціную. Прошу покорнійше 10-ть відбитків з оповідання «Правда в світі нівечиться, а вже колись визначиться». Родина просить на спомин. Коли можна, то прошу надрукувати і «Перший усміх». Скоро пришлю рукопис «України»; дописують д. Гнатюк - бажав друкувати і гроші на пересилку відбитків пришлю і на один примірник «Біблії» і «Дзвін» з просьбою великою не поставити собі за труд розпорядитися в редакції, та мені вислати.

Високо щиро поважаюча Вас

А. Куліш.

Відбула я панахиду 27 липня св. Пантелеймона-цілителя. Так як уже будиночка нашого на місці нема, то думала, що тільки родини прибуде кілька осіб. Але ж було 42 особи інтелігенції і в Українських одежах чимало. Навіть і плахти були. Також і народу не менше, хоча і знали, що уже їм моєї шани ніде провадити, як стояв мій будинок на місці. Один чоловік за 14-ть верст прийшов на гірке свято. Було доволі вінків, квіток букетів. Я привезла бюст моєї дружини, з Петербургу прислали. Я поставила його на стовпі двохаршинному, і вложила із кращих роз з школи садової великий вінок на голову і спустила його на груди, в кучеряву зелень, що отпрески пішли на свіжому і пам'ятному двохаршинному стовпі - на котрому моя дружина вирізала «в пам'ять одного собитія» «Всевидаще Око», як свідок. Це була дивна величава картина, та ще проміні засипали його. Всі дивувались, а одна жінка і на другий день плакалася, навіщо убрали.

Я послала оповідання «Перший усміх». «Зів'яла квітка мандрівна». «Смутні дні». «Горе на горе скинулося» (для п. Кобринської). «Горе нам безперим». Дуже прошу вибрати для ювілею. А останні друкування в «Літературно-Науковому

Віснику» - раз-по-раз. А коли не годиться, то прошу назад вислати. Скільки слід крон скажете на наші гроші, то й вишлю.

N.B. Посилала посилкою, то вернули. Треба декларації писати. Будьте ласкаві і остатки присилайте.

[P.S.] Дуже бажаю Біблію і Дзвін.

№ 6

1903, вересня 21.- х. Кулішівка.

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Вибачайте, прошу Вас, мою мовчанку. Це таке діло, що жіноча голова сама не збагне як і зробити, особливо моя. То я обернулася до д. Каманіна, і в Київ в Университет св. Владимира, і в Центральний Архив. Він пише біографію моєї дружини і видасть всі його твори, то щоб не було плутанини, то я його лист прилагаю Вам. Я незмірно Вам дякую, що Ви посуваєте Українське діло дорогої моєї дружини. Великий рух зробило свято Котляревського. І у мене, в старої, да і то душа помолодшала, так і хотілося щось робити да підтримати своє рідне слово по сназі, почувасться велике бажання щось працювати для рідного дорогого слова нашого, бо серце усилено б'ється. Дуже жалко, що таких представників, як Ви, з Галичини не було.

Вам же більше пільги було - дозволено читати Вам адреси на галицькій мові, а нам з нечевля - не можна було.

При нагоді прошу вернути лист д. Каманіна. По його плину прошу так і робити. Щоб не збіглись і не було непорозумінь. Не цурайтесь же хоч ювілею д. Лисенка, да Ви же і киянин.

Нема ще мені відповіді Главного Управления по делам печати. Оце другий рік мене морочать, а все таки не збавлять нашої прихильності до нашої України. Чи можна ж забути материну пісню, котру вона співала, колихаючи нас змалечку.

З великою повагою до Вас і подякою за Ваше співчуття до пильного діла нашого. Шануюча Вас і бажаюча всього найкращого

А. Куліш.

Чи не чути чого про «Біблію»? Д. Пулюй то нездужає, то запрацьований, рідко тепер до мене пише.

1903 р. 21 вересня

х. Кулішівка

№ 7

9 грудня 1903, грудня 9. - с. Заріг на Лубенщині.

1903, 9-го грудня

с. Заріг

Адрес: Оржица, Полтавской губ[ернии] Лубенского уезда, Алекс[андре] Мих[айловне] Кулиш

Високоповажний Добродію Михайло Сергійовичу!

Спасибі Вам за лист - за добре подихання на мене, мов весіннього теплого вітерця цілющого я почула, так погук Вашого листа здався на мої бажання.

Я і в будущині маю надію на Ваше високе співчуття - що Ви і по смерті моїй не забудете Ваших високих намірів видавати літературні праці діяча українського Куліша, дружини моєї.

Як не густо тепер настало молодих письменників у нас, але ж це тільки наклонились сходи на уроджені, а поки воно виросте та дасть плід повний (коли морози не поб'ють), які нас побивали, що погубили постанови добрі і здоров'я енергії збавили.

Треба тим користуватись, що зібрано передовиками в житницю українську. І моя дружина більш ніж 50 літ працювала і вдихала в себе архівне курево, і між народом покружляла доволі, і між бандуристами, і старожилами на порогах, і по всій Україні, і ще ж і скільки він рукописей справляв усім нарождаючимся письменникам тоді. А було мало і починаючи, а моїй дружині хотілося якнайкраще виявити свою Україну во всій красі і показати її іншим станам, що який у нас народ робочий. І сам бився, культивував усяку сторінку. Обсівала моя дружина не

тільки ниви і обміжки своєї, а і за межу сіяла... обходила свою ненаглядну матір - Україну, з своїм людським гарячим, люблящим серцем.

Чи доводилося Вам читати в «Київській Старовині» листи дружини моєї до Бодяньського⁴, до Юзефовича, до старого Тарновського⁵, до Галагана.⁶ Да це ще крапля в морі... Часто і своєї власної копійки бракувало, бо він усе роздавав і тратився на видання. Він кидався до багатців - а убогі люди тоді мало ще почували багатющий скарб - свою незалежність, своє відродження, достоїнство нації, і щоб культивувати свою мову і пишатися тим. Переважно моя дружина була своєї ноги по затужалівій ролі і сіяла слово, і мідний гріш свій. Були тоді писателі, хоч і мало, але ж копійку собі в кишені клали, і, все таки, спасибі їм, що в гурті з грішми і праць своїх не переховали, і видали в світ. Моя дружина була високої натури. В збірниках Гоголевському, в «К[иевской] Старине» попрікнули всіх українців, що не збирають спомини про Куліша і самі дещо зібрали і пропечатали. Видав цей збірник професор Сперанський. Вибачайте великодушно, що Вас забавила довго своїми речами.

З великою повагою до Вас і дякую прихильності

А. Куліш.

№ 8

1905, травня 18. - Борзна.

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Багато з того часу води утекло, як я мала честь листуватись з Вами про переклади моєї дружини, і душі легко було, мов од Ваших речей здоровий весняний вітерець повівав і я старістю оживала.

Це було ще в 1904 році. Тепер уже й травень настав 1905 р. Може якось обставини Ваші змінилися і Ви окріпли і здоров'ям і силою і матеріально, і благословенні Ваші думки, щоб провадить світ науки уже і зоріли на межі і Ви може будете, з ласки своєї, друкувати «Чайльд Гарольд», «Дон Жуан» і «Вільгельм Тель» перекладу моєї дружини. Ваші роки саме рясні цвітом у гору ростуть, а мої подалися вниз. Бажалось би побачити невтомного трудовика праці надрукованим.

Ще якось писав до мене д. Гнатюк і дуже бажав мати «Україну» Куліша, щоб друкувати її: потім писав, що має її десь написати, а потім замовк і замовк. Хоч я його і питала чи є потреба в тій книжечці, чи здобув він її. Але ж відповіді - не дістала і це мене дуже турбує, чи дужий він - бо він такий звичайно прихильний, було завжди одзивється хоч трьома словами. Ваші ж імена в наукових часописах часто зоріють, всякий на своїй меті і межі.

Вибачайте, високоповажний добродію, що Вас не до речі може турбую. Саме може у Вас іде гаряча справа літературна, вибачайте великодушно. Справи пана в Ваших високих поривах для освіти і науки. Дасть Бог і у нас тепер все піде вільно - як кораблю по морю плисти. Особливо що «Перегородна зізда» упорядкована для молодого покоління - словом пливи і не дрімай. З новою енергією всі приймуться за пахання того, що Куліш ще не міг обійти через цензурні утиски 1876 року.

Боже мій! А працював неустанно, а все воно лежало нерухомо. Інший би і перо зламав, в піч кинув, а з усіх боків мучимий, як наш і полоні - так він на своїй рідній Батьківщині не мав присвітку. Вчора квітки садила на його могилі. Гарно поетично, сумно у нього. А душа усе туди лине і не на які доводи нема відповіді: «Шумить розкішне дерево - гне своє чудове віття додолу і шепоче щось невідоме...»

З великою повагою до Вас і прихильністю

А. Куліш.

1905, 18 травня

Борзна.

Мій адрес:

Борзна, Черн[иговской] губ[ернии]

Александра Михайловна Кулиш.

№ 9

1905, червня 22. - х. Кулішівка.

Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Вибачайте, що уважаючи Вас за великого трудовика на користь нашої науки і України, і все - таки Вас турбую деякими питаннями, а тепер знов і просьбою: бо д. Гнатюка нема у Львові і до зими не вернеться.

Прошу Вас покорнійше, це оповіданнячко, що посилаю Ганни Барвінок - як признаєте гідним до Вашого «Вісника» і надрукувати, а мені, коли ласка Ваша буде - дати 10-ть примірників, або й менш, коли не можна стільки. Їх можна посилати бандероллю. Так я уже получила од д. Пулюя «Біблію».

А коли що прошу переслати, то у лист вкладаю і марки; і з Вами б так заздалегідь поступила, але ж не знаючи чи будуть вони там. По змозі розрахуємось.

Нас обуяли всіх, страшні всесвітні не порядки в Росії. Усі упали духом. А тут природа неістотствує. Град - хліб вибиває, часто дощі неймовірні - ливні. Хоч на час - усе потрощить - позаливає.

14 червня я була заклика на посвячення школи в пам'ять П. А. Куліша і закладнини були зроблені по народному звичаю, давали робочим гроші і подарунки. Прошу вибачити, коли що не в лад пишу. До письменства не при звичаєна. Не знаю, без щирого д. Гнатюка, як і до кого з такими речами звертатись.

Добре, що д. Гнатюк, поїхав в гори, а Вам би належало хоч по Україні поїздити, да захотіти здоров'я надалі - поки ще воно не порушене. Треба його берегти, коли не для себе, то для України - матері - бо все таки вона убога на дітей.

З великим і щирим поважанням

А. Куліш

1905 р. червня 22.

х. Кулішівка

№ 10

1905, серпня 15. - Борзна.

Які Ви легкі на спомин, Високоповажний Михайле Сергійовичу! Стою біля столу і думаю про Вас, про запросини до нашої убогої оселі: будиночка Куліша, добродія Михайла Миколайовича Кочубея. Він задумав освятити будиночок, музей ім. Михайла Миколайовича Кочубея і мене уполномочив закликати добрих друзів, пам'яті Куліша. По освяченні, він просить до свого радужного і поважного дому, бо і предки його, сусіди наші Кочубеї, сенатори, всі чотири брати, були діти добродітельні, як і наслідники хлібосоли.

Ось ми б зраділи цьому, якби Ви появилися у нас на Україні: будуть дехто з Галичини і може хто і добру річ промовить, не тільки пам'яті Куліша, а й шановному нашому прихильнику до рідної України і діячеві її. Прошу ж Вас сердешно, завітати на 7-ме вересня.

Спасибі велике за гостинець і за брошурки Г. Барвінок. Ще вишлю гроші, ото будьте ласкаві розпорядитись вислати мені «Біблію» і «Дзвін» Куліша. Це буде мені велика утіха. Маю ж надію що моє бажання сповниться. Уже життя моє догорає.

З щирим поважанням до Вас

А. Куліш

P.S. Жалкую дуже, що д. Гнатюк далеко і нездужає. «Україна» готова, переписана - вишлю.

В Борзні тепер у гостиниці Білоуса чистенько, сама дивилась. А Ви просто з Плиски, приїжджайте в Кинашівку, до д. Кочубея. Вам укажуть покой. У нього є приміщення. Ви ж і у Котляревського не були - мов одцурались від України. Я ж Вас давно прошу приїхати. А то Україна закинута, мало ще у нас людей.

1905 р. 15 серпня

Борзна

№ 11

1905, серпня 25. - Борзна.

Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Посилаю «Україну» моєї дружини, що бажав мати д. Гнатюк для друку. Будьте ласкаві йому передати. Я усе поспішаюся, бо уже недалекий час - що завалуся за двері, в вічність, то щоб винуватій не бути, я прошу і мені хоч три оттиски зробити,

на спомин родині передам.

Мені дуже не подобається правопис, який в «Україні». Таким, здається, Котляревський писав, і сподобалось Росії, щоб кулішівкою не писали, бо відмінна дуже від російської - це дуже на самостійність схоже - на сепаратизм... «Усе минеться, одна правда останеться»...

Як я раділа, як я втішалась, що коли літературний квітковник український збереться, з великої ласки д. Кочубея, і що отой наш літературний цвіт України, зберу в жмут великих кольорів і дружині своїй понесу на той світ, змалювавши ото все йому словесно як було. І от - щастя!.. проявилась така яскрава зоря - на тропку нашої України, що хотіла нас своїм світлом присвітити у темні куточки і підтримати дух нашого молодого покоління, що став від того гніту замирати! Де взялися хмари-фуги, хвилі люті набігли і все те рознесли - розлили - нечестиві люди... Хіба ж кров'ю улучшають постанову радощів людських, та ще наших, що стільки часу душа не мала чим дихати...

Не буде нічого 7-го вересня... Сталося по незалежній пригоді нашій. Я не знаю як це виразити, але ж прошу покорнійше те десь у якійсь газеті подати до друку. Це мене дуже засмутило. Пориваюся уже і на Полтаву... Якщо треба, то прошу ще адресувати на Борзну. Вони і пересилають мені вірно.

З щирим поважанням до Вас

А. Куліш

Бажаю Вам всього найкращого.

1905 р., серпня 25-го

Борзна

№ 12

1905, вересня 7. - Борзна

Куліш А.

1905 р.

7-го вересня

Борзна

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Сердешно Вам дякую за негайну оповістку. Це духовне підтримання кріпить мого духа. Бажаю, щоб якнайскоріше притекли грошові засоби і Ви сповнили давнє своє слово, положивши глибоку віру в моє серце.

«Вільгельм Тель» подобається особисто мені і цікавить мене. Ви, Високоповажний Добродію, і так мене духовно підтримали на довго своєю статтею у «Київській Старині», оповідаючи свої речі до д. Києвлянина. Чудно його речі слухати в ХХ столітті... Тепер інші ідеї всякого цікавлять, а не понижаючи піддрочування... Хай би раду давав жандармерії в 1847 році, а то міністерство комітет міністрів якби був не самостійний такий, як цей великий організатор наших діл, то було б страшенно пагубне для нашої України таке резонерство. Дивно! Що в ХХ столітті він вбачає «бунтарство, ножі, сокири - штунду...» Нам треба не гризню, а культуру - волю, простір думки. Шкода втрати Вашого часу, що Ви затратили на оборону з ним.

Ця жалива уже утратила свій смак. Не той час.

Бажаю Вам опору в Ваших працях і здоров'я на добрі Ваші діла.

З великим поважанням до Вас.

А. Куліш

№ 13

1905, вересня 9. - Борзна.

Куліш А.

1905 р.

Вересня 9

Борзна

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Послала я гроші на «Біблію» і «Дзвін» з покорнійшою просьбою вислати мені найскоріше, бо я 14-го вересня виїжджаю у Полт[авську] губ[ернію] в Оржицю.

Послала я й «Україну» і послала і велике своє прохання почитати пам'ять П. А. Куліша і приїхати на святу будиночка його. А потім вслід послала я гірке, смутне послання десь надрукувати, що воно «откладається на далі по независящим обставинам»...

Через тяжкий випадок, мусили ми відсунути ті красні надії зібрати наш квітчастий гурток на простір великого шляху, щоб перебачитись і поєднатись, як на новій дорозі йти, про те що з земляками, про інтереси України. От лиха доля і підставила ногу. Так і 1847 р. ознаменувався...

Прошу Вас покорнійше, хоч самі з ласки своєї, хоч кому укажіть мене оповістити.

Як не достає по рахунку грошей, то дошло. Оце біда, що ми крон не уміємо лічити на Ваші гроші галицькі. Я скоро рушу, то це все мене і турбує. Посилаю ще одне оповідання Г. Барвінок для «Літ[ературно]-Наук[ового] Вісника». Може з ласки своєї і це надрукуєте. Тема зовсім нова. А буває і таке. З народних уст почула. Прошу і оттисків зробити.

Вибачайте великодушно, що Вас, усяного працями, турбую, бо не знаю іншого ходу до Вашої шановної редакції. Записала від лірника «Думу про Барабаша»: хороша і нема такої у книжечці моєї дружини, в «Україні».

З великим поважанням до Вас

А. Куліш

Бажаю здоров'я, снаги і всього найкращого

[P.S.]

Як оповідання не по нутру, то прошу назад, і гроші верну. Прошу Вас покорнійше, землячки, не цуратись прихильності до Вас.

№ 14

26 вересня 1905, вересня 26. - с. Заріг на Лубенщині.

Куліш А.

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Совісно мені Вас так часто турбувати, та що ж робити, коли Ви прийняли на себе відповідь і тягар редакційний. При своїх обтяжених і важніших працях літературних.

Я послала Вам «Україну» моєї дружини для передачі д. Гнатюку. Бажав її друкувати, й послала гроші на «Біблію» і «Дзвін» моєї дружини, та ще і не для себе. Жду, жду ласкавої відповіді і посилочки, але ж немає її і досі. Це теж дуже зворушило! Будьте ласкаві, укажіть мені інший путь, щоб я Вас не турбувала. Я знаю як це неприсмно для такого діяча як Ви, утратити час на такі прозаїчні, іноді, речі. Да виходу немає. д. Гнатюка мабуть ще нема вдома? Я вас покорнійше прошу хоч словечко відписати олівцем, аби як - без світських церемоній. Тут головне - діло. Що б і «кози і сіно було ціле». І цьому ще не здивуйте, що я те тільки і роблю, що шпаргали свої посилаю. Тут уже не самолюбіє грає роль.

Колись до мене писав д. Гнатюк, що буде Ваш ювілей, то що б я що-небудь, Ганна Барвінок, прислала своє надрукувати в пам'ять Вашу в «Альманасі». То вона б бажала попасти в цю честь, то і тепер посилаю два оповідання, та і перше «Горе нам безперим». Я б прохала Вас вибрати по своєму густу - бажала б попасти в честь, а що буде зайве, то в «Літерат[урно]-Наук[овому] Віснику» надрукувати - і «Перший усміх» по Різдву надрукувати. І всякого оповідання прошу по 10 оттисків прислати. А «Горе на горе скинулося» пані Кобринської⁷ передати.

Це мене дуже турбує, що нема слуху чи получили «Україну»? Чи получили послані давно гроші на «Біблію» і на «Дзвін», а рукописи - маю.

Ось настане нова Ера! Пишуть що, на «Земському з'їзді в Москві» був проект дати автономію Польщі, Фінляндії і Україні, бо вони мали свою історію, свої статuti і т. і. Мені цього щастя не дождатись.

Будьте здорові. Всього найкращого бажаю.

Вам з великим поважанням і прихильністю

А. Куліш.

Мій адрес: Оржица Полт[авской] губ[ернии]

Ал[ексandre] Мих[айловне] Кулиш.

1905 р. вересня 26

Заріг

№ 15

1906, березня 12. - с. Заріг на Лубенщині.

1906 р. березня 12

с. Заріг

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Виношу Вам велику подяку за прекрасне чепурне видання «Чайльд Гарольда»: Що Ви не змінили Вашому даному слову. Ви так багато працюєте і не малі речі; що могло б воно б із пам'яті вийти...

Жалкую тільки, що такого працівника, невтомного сподвижника на користь нашої дорогої матері України, да не знайшлось у Вас, здатного до цих речей - та дали убирати П. О. Куліша, нерідному батькові... Нап'яв на нього не по мірці шиту таку устелину, що зовсім-зовсім до нього не припада... Узька, не чумазна, корява, неохайна...

Що вже казати!... Не дав Бог удачі... Треба знати що кому личить... А то іменно напинати на тих - що не до речі...

Уже ім'я Куліша давно на скрижальх записано освіченими людьми, стосовно до його величавої постанови; а то тиснуть його і так і так, у чужу шкуру буденну... «Гай, гай! да ще і зелений... бідна наша Україна! завжди гинула і буде гинути через незгоди, сварки, сперечання, зависть... Було ж так оповіщено і Куліш умів при тім надати своєму перекладові свій індивідуальний колорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений, широкий подих у власних творах і перекладах цього автора, щось, мов широкі могутні руки великого корабля на великій річці».

Бідна наша Україна, гинула і буде гинути через зависть, незгоди, сварки, сперечання. Уже 9-ть років пройшло як не стало життя діяча України П. О. Куліша: котрий заложив красугольний камінь України - переложив Біблію для народу і ім'я його і при воронячих поглядах, і при заздності, невдячності, і то не забудьте. Він розкладав вогні по шляхах України і Галичину роздимав - сіяв слово - сіяв гроші і кобзарям самим найвидатнішим давав гроші, щоб учили хлоп'ят хорошим думам. Учив, просвіщав менших своїх братів. А брати гроші - на свої кишені побивали да никали по театрах, по цукернях - по бесідах, мала послуга для освіти менших братів. От з того часу як не стало П. О. Куліша, ніхто Біблії не переложив. Усе за нікольством, бо його треба плямити... Не можна всім засліпити очі! Жаль! Марне час тратять... з-під такого пера не такі б речі повинні виринати; а осяїні - на зразок людям: - а то нічим і блиснути нам перед Європою. Свої ще молоді письменники у пір'ячко не вбилися. Ще весна прорості не дала. А хоч і дасть, то хто ж те русло їм указував. Пробив їм своїм пером і за вагання і в фортеці пересиджував!... Пора схаменуться! І гарно простежити життя Куліша... Починаючи з нашого першого письменника-передовика Котляревського - такого діяча, такого самоотверженого і не було ще, хіба з молодого покоління хто проявиться: як гарно совісливо, проштудує гарне, непідвласне, самоутвержене його життя. Молилась і молюся йому, як дружина його і як гаряча українка...любляча свою матір - Україну, котра не забуде його рис святих, сльозами политих...

Бажаю Вам всього найкращого - поспіху в Ваших корисних працях для освіти свого наростаючого покоління.

З великим поважанням і прихильністю

А. Куліш

1906 р. 12 березня

P.S. Ще тільки зостався недрукований «Дон Жуан» Лорда Байрона і «Вільгельм Тель» Шиллера, где Вашої ласки - нових турбот.

№ 16

1906, травня 21. -с. Кинашівка на Чернігівщині.

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Дуже не хотіла Вас турбувати, під цей час трудний, гарячий, знаючи що такі діячі ідейні, освічені і невтомні зовсім утонули в історичній праці прошлого і пришлого, і часу не маєте вільного... Да не можна далі терпіти.

Я прохала д. Гнатюка повернути всі мої, вислані в редакцію «Літ[ературно]-Н[аукового] Вісника», рукописи - так як вони невідходячі на питання цього часу, або так чомусь не друкуються, а збутись я їх не хочу, уже тому що я може їх не рік писала, а інші і чужі посилала; за що можу перед родиною і відповідати. Тоді д. Гнатюка не було, як я їх вислала, то на редакцію, то на Ваше ім'я, а виписуючи «Лі[тературно] - Нау[ковий] Вісник», завжди два рублі більше прикладала замість 8 р. 10 р. Кажучи, що може яку книжечку мені доведеться вислати, або невідходячі мої і чужі рукописи повернути.

Опис моїм рукописам:

1. «Майорівна», 2. «Горе нам безперим», 3. «Зів'яла квітка», 4. «Поема д. Власенкової», 5. «Перший усміх», 6. «Бабусині мрії», 7. «Злоба дня», 8. «Багата і бідна кума» і ще якесь оповідання. І це все посилала по просьбі до д. Гнатюка; чи не підійде, щоб по густу для Вашого ювілею, може призначите гідним. Для Котляревського вибрали підходяще. А Вам я не знаю, чи уподобали що чи ні.

Тепер прошу покорнійше все мені вернути якнайскоріше. Д. Гнатюк уже, мабуть, у дорозі. Да це все однаково. Редакція одне одно відповідає.

З великим поважанням

А. Куліш.

P.S. Як би мала подвійний рукопис, то і не турбувала б - да наслідники ж Власенкової запитали чи скоро надрукується... і «Україну» я посилала також. Але ту бажаю згодом друкувати - вона нехай остається.

Тепер найбільше відповідне часу - друкують. Але ж весілля-кохання-змагання, хрестини, так і гудуть... ідуть своїм робом около і горілку страшенно п'ють, усе так як і було, і не чути того, що в Государственной Думе робиться. Тільки в часопісі прочитаємо... а то річ про картоплю, про поденщиці, що трудно здобути: що льон пора сіяти - що на призов скоро йти і про змагання. Що сусід - рік як збудував собі хату і уже вдруге переносить її з місця на місце. Не купи хату, а сусіда!... А в літературі зовсім одсахнулись від звичаїв народних. Дак я ще прошу Вас, вельмишановний Добродію, мені посунути моє прохання.

1906 р. 21 травня

Я уже живу знов у Черніг[івській] губ[ернії], у селі Кинашовка, в будиночку П. А. Куліша. В музеї імені М. М. Кочубея

№ 17

1907, квітня 3. - с. Оржиця на Лубенщині.

Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Можна Вас поздравити з доброю нагодою думки, що Ви нахилились прибути з своєю високою метою у центр нашого серця освіти - Києва, що і колись так яскраво жеврів, і прилучити всі сили свого світогляду, до гурту нашої рідної України і культурного розвитку освіти.

Може русло, з'єднавшись і додавши потужної снаги прочиститься, візьме новий напрям течії, без сперечання прошлого.

Діячі освіти самохить, безнадійно, невсипуще несли на собі без допомоги десятки літ всі тягарі цензурні і блуди темних людей невдячних і наша Україна з новим відродженням, употужившись новим розвієм, піде широко, могутче розпустивши по волі крила, по своїй возлюбленій - так давно заслуженій України

Віщуванням новим

Серце моє б'ється,

Через краси із серця

Рідне слово лється...

От того-то Куліш «рано встав» і працював так невтомно, один на ниві України затужавленої, вбачаючи мало працівників, і доживавсь - таки діячів, і серце його не обмануло... Полегшало і в цензурі, і в школах: уже Міністр розіслав і циркуляр - дозвіл вільно провадити мову нашу в Гімназіях і школах.

Прокиньтесь, вставайте

Старі й малі

От настав час веселої діяльності, не так як колись, під гнітом утисків...

Ви прилинули впору, з прапором світла і науки і гарячої праці. І допоможе Вам Господь озорити нашу Україну, і показати її перед світом - ті квіти поетичного

світла - розуму нашого народу, що так довго був в знеможі затхлої скорботи.

З високим поважанням

А. Куліш

P.S. Покорнійша просьба до Вас. Посилаю «Епізод» Х. С. коли стосується з поглядом чуття Вашого журналу, то прошу покорнійше, прихилить як і колись - на сторінки його. А як ні - то прикладаю марки і прошу вернути по змозі негайно.

Тепер важко втрапити на сучасну течію душевного трагізму. Буденне життя все йде ще своєю дорогою, в народі мало освіченою.

Коли що викине і редакції що буде не в тон, то буду вдячна за повернення.

А моїх оповідань у Львові кілька загинуло. Мені шкода і дуже совісно перед наслідниками п. Власенкової, та поеми, та ще й переписані рукою моєї дружини, що було мені так дорого, і чернової нема. Я думаю, що між паперами колись знайдеться.

Оржица. Полт[авской] губ[ернии].

Александра Михайловна Кулиш

№ 18

1907, квітня 29.

Христос Воскрес,

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Віншую Вас з Великим празником Святого Воскресіння. Уявляю собі як воно було торжественно у славному нашому городі Києві.

Поки мій лист дійде до Вас, то і дідів наших одпоминають, може і вони там нетерпляче ждуть ясної години для нашої нещасливої України, ще з предків наших... Писали, що нова Звезда проявилась, то може вона предвісниця щастя нашої будущини - України. Не мені уже її дождити. Рідної мови ж то за скільки десятків літ зворушити не можна, нема відгуку...

Я дуже сумувала, як одного часу приїхало 7 осіб на могилу дружини моєї і я ні одного слова не почула по-українськи... І взяв мене невимовний жаль і скорбота велика, і я ось написала маленькі вірші. Коли стосуються до Ваших думок, то прошу і надрукувати

Розчарування

На спомин Кулішеві

Де не йду - з тобою я

Скрізь зійдусь,

Де схилюсь - сльозами вся Обіллюсь:

На що було думоньки Турбувать,

До Вкраїни серденько

Прихилять?...

Як струмочка кипучого

Не впиню,

Так і души полум'я

Не згашу.

Біжать мої думоньки,

Як струмок,

Завмирає серденько

Від слізок.

Не боліло серденько

В сліпоті,

Нило воно, німуючи,

У гурті,

Бо в своєму першому

Всім житті,

Я ходила мовби-то

В дрімоті.

А ти в мене полум'я

Удихнув

І цим сонне серденько

Сполохнув.
Стало воно битися,
Завмирать,
По Україні тяженько
Упадуть.
Що над нею рідною,
-Світ малий,
А людей прихильних їй,
-Світ пустий...
На що ж було думоньки
Турбувать
На що було серденько
Дратувать?
Не боліло темнеє
В сліпоті,
Йшло собі, німуючи,
У гурті.
Краще ж було серденько,
Тобі спать,
Ніж чуття високії
Розгорать!...

Х. С.

Прошу Вас покорнійше вернуть моє оповідання «Епізод», коли воно для Вас не підходяще. Я їду 1-го травня у Черніг[івську] губ[ернію]. Тепер дуже бажають звичайних оповідань для народу. Одна дівчина писала мені, що багато виточила сліз, читавши мої оповідання. А священник одне моє оповід[ання] переложив віршами.

Бажаю Вам всього найкращого і поспіху в Ваших працях
З повним поважанням
А. Куліш.

№ 19

8 травня 1907.- с. Кинашівка під Борзною.

Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Тільки що відібрала лист від д. Каманина, котрий мене оповістив, що Ви у Львові живете. Треба було б про це надрукувати. А я послала до Вас два листи в редакцію «Літературно-Наукового Вісника» у Київ, і рукопис «Епізод»(*) Х. С. з приложенням марок: як не уподобає його надрукувати, і також 30 к на переміну адреси. Бо я уже в с. Кинашовці, Борзна. Черн[иговской] губ[ернии] Алекс[андре] Мих[айловне] Куліш.

Покорнійше прошу не гаючись сповнити мою просьбу. Конче треба знати результат: і то третій лист пишу.

З повним поважанням і прихильністю до Вас
А. Куліш.
1907 р. 8-го травня
с. Кинашовка
(*) Не знаю як по-українськи.

№ 20

1907, травня 20. -С. Кинашівка під Борзною.

Куліш А.
1907 р. травня 20
с. Кинашовка
Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Дякую за відповідь. Тоді, здається, був час лагідний до розмови - щоденного життя, як Г. Барвінок послала свою рукопись, а тепер знов хвиля нервова, гаряча захвильована...

Вибачайте, що зворушила членів Вашої редакції. Прошу вернути рукопись: марки прикладаю на пересилку.

Тепер в напрям сучасної течії стезі - не всяк втрапить.
Всього найкращого Вам бажаю
З високим поважанням до Вас остаюсь
А. Куліш

№ 21

1907, серпня 16. - с. Заріг під Оржицею на Лубенщині.

Мій адрес:

Оржица Полт[авской] губ[ернии]

Александра Мих[айловна]

Куліш

1907 р. 16 серпня

Заріг

Високоповажний Добродію

Михайло Сергійовичу!

Не здивуйте, що знов втручаюсь до Вас. Це не нова стежка.

Може я потраплю на бажану течію, і що-небудь вдасться мені написати підходяще теперішньому настрою життя. Це ж не худо, що я пробую пройти на інший шлях, коли цей незручний - не своєчасний. Як не впадобає те, що я Вам посилаю, то прошу, покірніше, звернути. Це мене не образить і немає у мене заздрості на інших, як вони свої, високого напряму оповідання містять в журналах, аби торили нашу українську доріжку. Звісно, і мені б хотілося їти поруч, так як мої оповідання, було, перше друкує «Літ[ературно]-Наук[овий] Вісник» і не одне «з народних уст» і колядки, і нариси, і віншування нашим ювілянтам в Америку посилали - в часопис «Свобода» - частенько...

Прошу звернути Ваш погляд на цю рукопись, як не признаєте стосовною до нової течії життя, то прошу її вернути, то гарно, чітко, буйніше перепису і вишло на часопис. У нас це питання дуже важне і високе - гріховно лежить на народі, а більше на вихованих людях. О, я багато знаю зажерливих синів, що з батьків навчилися цілий вік... Змолоду батьки їм дбали і тепер ще напрошують їм, тьопачись села-хліба - в чому вони не нуждаются. А як ховать батька, то і поминок справить скупляться. Хоч і не схочете в моїм дусі тепер друкувати, а я все-таки буду учитись писати новою течією життя, хоч і лежатиме. Девіз Куліша: «Культурі служімо», бо дружина мені наказала завжди писати, «Нести хоч одну цеглину на храм Божий», незважаючи на те, що хто підійме і 5-ть. «Із цих малих речей і воздвижується храм України». Він, переложивши Біблію - уже положив краєугольний камінь на храм Божий - на Україні. Свої майстри, - не випикуємо з Курська, або з Москви.

Я не в претензії, якщо і позатираєте. Але це кричуще у нас питання: іноді двадцятилітній хлопець і тягається, вправно старців водить, бо не годен і ціпом ударить. А у їх усе йде як музика. Є і правило на це.

Бажаю Вам здоров'я і поспіху в ділах Ваших

З повним поважанням

А. Куліш

Жалкую дуже, що і досі Ваше бажання і моє не сповнились. «Вільгельм Тель» і «Дон Жуан» не надруковані. Уже пройшов довгий час. Пора б і мені примірників вислати.

№ 22

1908, лютого 12. -с. Оржиця на Лубенщині.

1908г. Февраль 12-го

Милостивый Государь

Михаил Сергеевич!

Мне не хотелось бы Вас беспокоить напоминанием, но иначе нельзя выйти из моего положения странного, щекотливого и унижения моего бессилия.

Со мной «Спілка» львовская, в которой Вы находитесь Головой, до сих пор еще не уплатила (столько лет) долгу за перевод шекспировых драм моего мужа

П. О. Кулиша, а торгует между тем, столько лет, не только за границей, но и в России, теперь не объявляя даже имени переводчика П.О.Кулиша! Других переводчиков имена выставлены, а Кулиша игнорируют.

Я уже другой каталог получаю, мне кажется, как вышла первая драма с печати, так бы и следовало меня удовлетворить, а драма передана так странно г. Евг[ением] Константиновичем Тимченком без моего на то согласия. Когда я упрекнула его в этом, он оправдывался тем, что он был только уполномоченным.

Вы прежде были так добры к моему нелёгкому положению, относились сочувственно, напечатали еще драму и прислали мне один экземпляр, обещая еще и остальные две драмы напечатать, которые и теперь у меня находятся ненапечатанные.

Драмы перевода Кулиша красуются во Львове в шекспировском книжном магазине, а мне столько лет ничего не присылают.

Я поневоле согласилась на такие ничтожные условия дать мне хотя бы по 20-ти экземпляров каждого издания шекспировых драм перевода П.О.Кулиша; так невыгодно распорядились Кулишевым имуществом... и меня оставили до сих пор без удовлетворения.

Еще и другая к Вам покорнейшая просьба: возвратить мою рукопись «Воспоминания (самые верные) о Марке Вовчко», которую Вам вручили для Вашего журнала, с тем что если она для Вас годна, то пусть останется, но в посторонние руки, конечно, не давать и для критики, для изучения ею, тоже. Но Вы, не напечатав ее, печатали в «Просвіті»; так же г. Черняховская и г. Гринченко даже ссылаются на некоторые факты из копии Ганны Барвинок, сообщенных «Воспоминаний»; и вычерпав все из нового русла, даже скорлупы из выеденного яйца не вернули мне...

Поймите, что для Ганы Барвинок это обидно и унижительно

С уважением к Вам

А. Кулиш

Адрес мой:

Оржица Полт[авской] губ[ернии]

Александра Михайловна Кулиш

№ 23

1908, березня 20.

Милостивый Государь

Михаил Сергеевич!

Горестно подумать «як наша піч пече». «Гріхи наші»!

Прошло уже почти полгода, как Вам передал так доверчиво г. Шраг мою рукопись «Воспоминания о Марко Вовчко»; я же Вам писала как и прежде во Львов, что если рукопись вам не понравится, то прошу возвратить ее обратно. И в этом обиды быть не могло. Но здесь Вы и публично читали сами, и давали другим читать публично, так что уже и восстановился и взгляд на мою рукопись, и г. Гринченко делал ссылки на факты из моей рукописи (Ганны Барвинок). Теперь Вы ее до сих пор (выеденного яйца) не возвращаете, и общение, посредством письма Вашего секретаря от Вашего же имени, которое Вы великодушно подписали - прислать рукопись мою «Вовчка», и до сих пор я ее не получила. Так же прошу прислать и перевод П.А.Кулиша шекспировых произведений. Долг нравственный и гражданский уплатить мне немедленно.

Вы приняли чужую собственность, мною наследованную, после смерти моего мужа П.А.Кулиша, без моего согласия, без моей подписи... Их схватили и доставили Вам.

Списывались ли Вы с подателем их - я этого не знаю. Но я тот час, узнавши об этом преступлении «Наші гріхи» написала, что они даже не для Галиции писаны, а прежде всего для Украины. Но как у нас был террор в России, цензура не позволяла, кажется и мыслить тогда по-украински, то я уже и решила этот вопрос - и там напечатать: но с условием прислать мне гонорар - не в виде денег, а по 20-ти экземпляров каждой шекспировской драмы перевода П.А.Кулиша - мужа моего, а в случае моей смерти, то - переслать моим наследникам. А г. Тымченку написала горячий укор, о том как он дерзнул без моей подписи распорядиться моим наследством!..

Он потом оправдывался, что его уполномочили.

Но уполномоченный должен смотреть на подпись владельца.

Это совсем выходит не шутка!

И я теряю терпение. И сожалею о нашей «бідолашній Україні», що її відкрито позорять перед світом її гріхи.

Чего мы так плачемся над действиями «Порт-Артура»?! и не видим, что Украина без пулеметов и винтовок, кораблекрушений и потери крепости - славы империи, наша слава, коль не слава Украины, наших деятелей добрых, не бравых. От и вставай для таких рано, что темно еще на дворе. Прощай. Поспешите шекспировые драмы перевода П.А.Кулиша, сделать распоряжение г. Степаненко, чтобы он их выслал мне по 20-ти экземпляров, или же передал г. Каманину на время. Я скоро буду иметь случай их забрать к себе. А то торгуют собственностью П.А.Кулиша и имени его не вставляют, как переводчика шекспировых драм. И долгу не платят... Бог же защитник угнетенных!..

Страшно пала родная моя Украина!

Бог же защитник вдовы острожилей (?) Кулиша... Когда они сами так поступают, а народное правило святое: «Не обижать, а помогать вдовам». Идучи мимо ворот ее, должно хоть палочку в ее двор бросить, если другим чем помочь не может. А тут и собственность захватывают, и лишают ее юридических прав.

А сам Бог как печется о вдове!

«Ще вдовиченька не дійшла,

В неї пшениченька зійшла,

Ще удовонька не сіла,

А пшениченька поспіла.

От де наші гріхи»

С уважением

А. Кулиш

1908 г. 20-го марта.

№ 24

1908, квітня 24.

Кулиш А.

Милостивый Государь

Михаил Сергеевич!

Очень благодарна Вам за возвращение моей рукописи «Вспоминании» про Марка Вовчка, и даже исправленных, за что всегда признательна.

Восьмимесячная медлительность возвращения рукописи была очень томительна. Эта млявость, хроничная болезнь, так сродственна нашей нации, наболевшая уже глубоко и внедряется в наше сердце. Точно пазуры впиваются в наше сердце...

Теперь еще прошу покорнейше поспешить мне выслать до 5-го апреля долг 20 экземпляров «Марусі Богуславки», условие Вы делали с г. Пулюем, по моему поручению, и по 20 экз. каждой драмы перевода Кулиша шекспировых драм. Это условие я сама с Вами заключала. С 5-го мая я буду в Черниговской губ. в Борзне.

С уважением

А. Кулиш

1908г. 24 апреля.

№ 25

1908, липня 20.

Милостивый Государь

Михаил Сергеевич!

Я получила из агентства Юго-западных казен[ных] железных дорог при Радзивиловской таможене известие, что находится там ящик на русинском книг весом в 3 кг 2 ар(?) и пошлины за эти книги причитается 51 р. 85 к. акциденции, а с пошлинными 57 р. 96 к., что я должна выслать по требованию Агентства: Я же агентству заявила: что этой суммы денег и никакой другой я платить не намерена и не обязана: все расходы должны быть уплочены отправителем.

Я же и писала об этом г. Гнатиюку, как он с этим предложением ко мне обращался. Известно, что мы погорели и о том, что я имела, я все отдала на издания произведений П.А.Кулиша.

И что напугана ворона и имя боится.
С уважением
А. Кулиш
И это не мое дело
1908г. 20 июня.

№ 26

1908, серпня 4. - с. Кинашівка.

Милостивый Государь
Михаил Сергеевич!

Прошло так много времени с тех пор, как я извещала Вас, что Агентство ко мне обратилось о том, что книги перевезли и чтобы я их приняла. Но я отвечала что это не мое дело оплачивать в таможенно. Так же известила Вас и г. Гнатыюка. Но книги еще и до сих пор не имею. Уже 12 год пошел со смерти моего мужа. Хотелось бы закончить это дело. Также по условию с г. Пулюем, мне должны выслать и 20-ть экз. «Маруси Богуславки».

С уважением к Вам
А. Кулиш
1908 г. 4-го серпня
с. Кинашевка, музей

№ 27

1909, грудня 23. - Лист до М.С. Грушевського(?).

1909 р. 23-го грудня
Високоповажний Добродію
Михайло Сергійовичу!

Вам «На чужом піру похмілля»... «Так наша піч пече». Як не знавши, брать чужу спадщину, викрадені з вітрини рукописи 13 драм Шекспіра і оригінальний твір «Марусі Богуславки»!! Що ще й ніде не був надрукований!.. Хіба Куліш був безрідний, та і тепер у мене і сестри і небоги, роду повно... А може я ще кому і завіщала мужика бідного безграмотного, та й то знають, щоб чужого не займать. Як же не поспитать! А як же п. Кулішева про це думає?.. І захватили ледь не все майно.

Дуже чудно розсеуждає д. Гнатыюк, з котрим я в хороших стосунках була, і листувалася. А тепер він таки опам'ятався і признає мене за спадкоємицю Куліша, і посилає за шулушайками, виївши яечки, до Тимченка, то що б ще я і за пересилку заплатила; а хто ж за викрадення цього всього з вітрини мені заплатить? Виїли яечко, та ще й бадьоряться! Ще й я за шкаралющи через десять літ повинна старістю платить... «За мое жито мене ще й побито»... Стара пісня... Які закони погані в Галичині... А краше нехай 1000 за «Марусю Богуславку» і за 13 драм присилає Грушевський, бо тоді в газетах і об'являть не буду. Ще Грушевський - хоче мене поблагати, щоб я оголоски не робила, що нас обобрали з вітрини... Ми щодня читаємо оголоски, а це для честі України треба оголошувать, що б ще і вдруге рука не простяглась красти. Я Вам послала «Гамлета». Можу і «Міра-за-міру» от і порівняйте як у «Гамлеті» д-р Франко вірно зобразив Куліша, котрого Грушевський так боїться, щоб я його честі слави не пошкодила і потім «Міра-за-міру». От «ради честі і поваги своєї і Куліша». Він за цього трудовика дорогого, мовляв Грушевський слова доброго не сказав і не написав, а вже от і 4-ий т[о]. зараз вийде. Писав О. Грушевський гарно, а сей ніколи і після смерті не написав правди, а на спадщину так очі і заіскрились, і мене таки землячки не забули і гроші присилали і поминали гарно. А Грушевський і тоді, і тепер мовчить. Нехай шле 1000 за Марусю і за драми. А те, що прошу ласки грошей зібрать - грошей, щоб кінчить видання. Герострати постарались; чим же прославиться Україна, хіба лайками, та ще Грушевський вісім місяців мій рукопис продержав та читав, не надрукувавши у «Просвіті», не попитавшись у мене на те дозволу і давав іншим читать із мого ненадрукованого рукопису п. Старицької, а потім і д. Грінченко посилався на нього. І продержавши і висмоктавши в силу, ледве добились, щоб вернув. А спасибі Пчілка надрукувала, і те разом, що Маркович, її чоловік, дякує Куліша, що виправляв її рукописи. «Як треба - то і до Києва», от і Шевченку ніхто не запоміг нічим. Невиправляв, і на Урал 12 літ грошей не посилав... Так то на

світі..., а прославитись усяке хоче хоч лайкою, хоч із вітрини позбиравши мою спадщину. А «Громадський робітник» усюди себе постилав під ноги. Аби скарби нашої України росли - а вони кишені свої набивали. Нехай грошей висилають. Хай Гнатюк виколупаним ячком сам годується, а то ще мене старістю посилає.

Сердешне Вам дякую:

О друзі! о борці за істину святую!
Почуйте голос мій із-под землі сирої:
Я вашу чистоту і духа правоту*
Приношу як трофей, у пантеон героїв.

Куліш.

Я не буду жалкувати, хоч би цей лист послали чи Гнатюку, до котрого мені діла нема, а чи Грушевському. То він отримав без моєї заяви - мою спадщину.

З високим поважанням до Вас і прихильністю

А. Куліш

Поки Грушевський не перейшов у Київ зі своїм Вісником, то всяку дрібноту мою друкував, а тепер знущасться і майно моє забирає. Нехай гроші Борзни висилає. Чи не оглянуться той із золота нації, котрому Куліш ще комусь і другому по 300 р. давав, щоб тільки всячину про інтереси України записували.

А про те, що я писала, про мої мрії не думайте, це тільки мрії. Ця думка мене живить. За шулушайками то й можна, а до діла, то у нас і снаги нема... «Куй железо пока горячо.»

Про те, що Куліш на свої гроші видав твори Квітки-Основ'яненка, ніде і не пом'янули, і ще Потєбня. А скільки Куліш на олтар своєї України приніс праць, і за це і на кусок хліба опісля пожеару не подали. А Ви всюди були присутні.

* Серце чисто созижда во мне, Боже, и дух прав обнови во утробы

Псалом 2,12.

№ 28

1908 р. (?)

Милостивый Государь
Михаил Сергеевич!

Когда веело на меня, южным легким дуновением ветерка запахом южных цветов, и согревало меня лучами южного солнца, то неволью и моя удрученная горем душа, под этим наитием распалась соответственно чувством этого опала, наших культурных отношений - надежд на обогащение всходов. А когда завеели метели, вьюги, и слышался неприязненный свист и медленный темп поезда, то душа стала сообщаться с этим новым созвучием течения и терять этот отрадный след нашей долгой переписки...

Прежде и мои малоценные «Оповідання» постоянно печатались даже без изъятия и одного из них - даже послано было в Америку и помещено в газету «Свобода».

Прибытие же г. Грушевского в Россию меня так обрадовало, что зацветет наша литература более радужным цветом и более широким притоком сил литературных, и написала к нему приветствие. Но он мне уже не отвечал. Новая Эра, новые отношения увлекли его...

Что касается шекспировых драм, перевода П.А.Кулиша, то прежде всего желаю, чтобы имя Кулиша всегда было подписано, как и других писателей.

Он был человек с самостоятельным взглядом и нигде не стыдился своего Я. А если безразличные люди и осуждали его, то пусть своим Я гнушаются.

А он все шел своей избранной тернистой дорогой, и под словесными пулеметами некоторых злостных языков.

Драмы перевода П. А. Кулиша отвезены в редакцию «Літературно-Наукового Вісника» и вручены г. Грушевскому без моей подписи и моего согласия. А после смерти моего мужа Я наследница. Но для них этого и не нужно было, и тот кто их привез не находил это нужным касательно Кулишей - наших то законов доискиваться...

Но наследница - то есть я, узнавши об этом, страшно взволновались - огорчились и написали письмо к г. Тимченко с упреком, как он осмелился

дерзнуть сделать такой незаконный поступок?! Но он ей отвечал, что он уполномоченный только - но я, бросив всю эту безобразную проделку пишу г. Грушевскому, что хотя Кулиш для Украины работал исключительно, но как у нас цензура в России не возможная, то хотя незаконно поступили, без моего позволения, без моей подписи - то я мирюсь на том, чтобы прислали мне каждой изданной драмы перевода Кулиша - по 20 экземпляров. Жду, жду их, и до сих пор нет, ни гонорара, и это меня утомляет, постоянно упоминать о долге в таком бесправном деле.

А сами торгуют и без подписи имени Кулиша и в России и без документа подписи моей, и фонд и труды автора все великодушно жертвует кто-то, без подписи наследницы. Какое величие! какое самоутверждение!.. и какая добродетель принять все беспрекословно, без законной подписи имени наследницы!!...

Право... живя долго, я таких великодушных людей в жизни своей еще и не встречала, и таких наивных и уверенных в своей правоте... Прошу вернуть Марке Вовчко и также долг за перевод Шекспира.

С уважением,

А. Кулиш

[P.S.] Я «Спілки» не знала и к ней обращаться не буду. Меня и так все это тяготит, и столько лет прошу это все выполнить

* * *

Додатки:

№ 1

1897, лютий. - Лист В.М.Білозерського до М.С.Грушевського.

Г. Профессору Львовского Университета, Михайлу Грушевскому
2 февраля ст. стили скончался у себя на хуторе близ г. Борзны Черниговск[ой] губ[ернии] писатель нашей национальности Пантелеймон Александрович Кулиш. К сожалению и стыду моему, я так мало владею своим родным языком, что не решаюсь даже написать на нем и этого извещения.

В.Билозерский

Пишу на простой бумаге по традиции дома Кулиша.

(Центральний державний історичний архів України в місті Києві. - Ф. 1235. - Опис 1. - № 871. Автограф).

Коментарі:

№ 1

Барвінський Олександр (1847-1926) - український політичний і громадський діяч, історик та педагог. Голова львівської Громади, співзасновник журналу «Правда» та газети «Діло».

№ 2

Павлик Михайло (1853-1915) - громадсько-політичний діяч, публіцист і письменник. Спільно із Франком видавав журнал «Громадський друг» (1878), альманахи «Дзвін» і «Молот». Рятуючись від ув'язнення, 1879 року виїхав до Женеви, де разом з Драгомановим до 1882 видавав журнал «Громада». Разом із Франком був засновником Української радикальної партії.

Забіла Надія Михайлівна (1826-після 1903)- сестра Василя Білозерського та Ганни Барвінок. Її дочка (Н.Кибальчич) залишила спогади про листування Н. Забіли з Тарасом Шевченком.

№ 3

Тимченко Євген Костянтинович (1866-1948) - український вчений-мовознавець, історик української мови, діалектолог, лексикограф, педагог, перекладач. Член київської Старої Громади, Українського наукового товариства у Києві, дійсний член НТШ (з 1914). Покупец садиби Кулішів в с. Мотронівка.

№ 4

Лисенко Микола Віталійович (1842-1912) - видатний український композитор, етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Активний член київської Громади. Організатор щорічних шевченківських концертів. 1908-1912 - голова ради правління «Українського Клубу».

№ 7

Бодянський Осип (1808-1879) - видатний український славіст, історик, археограф, етнограф, поет, професор Московського університету, редактор «Чтений в обществе истории и древностей российских».

Юзефович Михайло Володимирович (1802-1889) - родич В.Тарновського-старшого, член Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, автор доносу про існування в Києві «Кирило-Мефодіївського товариства».

Тарновський Василь Васильович (1810-1866) - український громадський і культурно-освітній діяч, меценат, вчився разом з М.В.Гоголем у ніжинському лицейі і дружив з ним. По смерті дядька у 1853 р. отримав села Потік та Качанівку, де гостювало чимало видатних особистостей, в т.ч. й П.Куліш і В.Білозерський. За сприяння В.Тарновського-старшого було видано історичну повість П.Куліша «Чорна рада».

Галаган Григорій Павлович (1819-1888) - відомий український громадський діяч, меценат. Був особисто знайомий і листувався із Т.Шевченком, М.Максимовичем, П.Кулішем, В.Антоновичем. Ініціатор відкриття багатьох шкіл та гімназій, шанувальник української мови та мистецтва.

№ 8

Кочубей Михайло Миколайович (1863-?) - предводитель борзнянського повітового дворянства. Перевіз на свою садибу в с. Кинашівку будинок Кулішів з Мотронівки, відремонтував його і в 1907 році відкрив музей.

№ 14

Кобринська Наталія (1851-1920) - письменниця й громадська діячка, піонерка українського жіночого руху в Галичині. В 1884 р. організувала «Товариство руських Женщин у Станіславові», ініціатор створення справи дитячих садків.

№ 16

«пришлого». Тут - майбутнього.

№ 22

Грінченко Борис Дмитрович (1863-1910) - видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, вчений-мовознавець і педагог. Організатор видання українською мовою багатьох відомих світових літературних шедеврів, один з лідерів Української демократичної партії, творець ряду українських підручників, літературний критик.

№ 23

Шраг Ілля Людвигович (1847-1919) - депутат I Державної думи, член Української Центральної Ради, адвокат, громадський і політичний діяч Чернігівщини. Очолював Українську парламентську громаду, яка у Державній думі домагалася української національної автономії.

